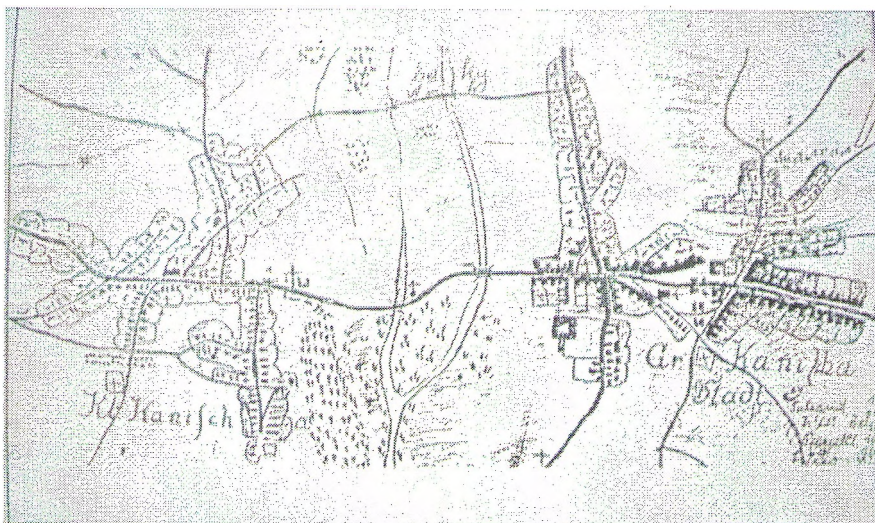

NAGYKANIZSAI HONISMERETI FÜZETEK

31

RÁBAVÖLGYI ATILA

A háztartás- és családszerkezet
változásai Kanizsán
(1743-1787)

2010

601
R 10

K

**Készült Nagykanizsa Önkormányzata és
a Nagykanizsai Városvédő Egyesület
támogatásával**

Szerkesztő: Horváth Ilona

Lektor:
Dr. Kaposi Zoltán
egyetemi tanár (Pécs)

Címlap:
Hadtörténelmi Levéltár. Katonai felmérések. 1782-85.
Colonne V. Sectio 2122. A felmérés éve: 1784.

Felelős kiadó:

NAGYKANIZSAI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET
Nagykanizsa, Eötvös tér 8.
Cserti Tibor elnök

.....

Minden jog fenntartva!

ISBN 978 963 89018 1 1

Készült a Nagykanizsai Szociális Foglalkoztató
Nonprofit Kft. nyomdájában
2010

Ügyvezető: Dr. Berlinger Henrikné

A háztartás- és családszerkezet változásai

Kanizsán (1743-1787)¹

Bevezetés

Korábbi népesedéstörténeti kutatásaink² kínálták azt a lehetőséget, hogy a népesség-összeírások adataiból Kanizsa háztartás- és családszerkezeti viszonyait is feltérképezzük. A vizsgálat időintervallumát azok a római katolikus népességre vonatkozó lélekösszeírások határozták meg, amelyekből a 18. század társadalmi alapegységei jól körvonalazhatóak. A nemzetközi és hazai kutatási eredmények felhasználásával igyekszünk képet adni a mezőváros jellemzőiről attól a korszaktól, amikor a Batthyány család birtokba vette a kanizsai uradalmat. A mezőváros történelmében jelentős ez az időszak, ugyanis a végvári funkció megszűnésével új kihívásoknak kellett megfelelni – keresve a jövő lehetőségeit.

---

¹ A dolgozat egy része 2006. szeptember 16-án hangzott el az Együtt Kiskanizsáért Egyesület és a Nagykanizsai Városvédő Egyesület által szervezett „Örökségünk” című helytörténeti konferencián Kiskanizsa háztartás- és családszerkezete a 18. században (1748-1787) címmel a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárban.

In: *Kanizsai antológia* No. 4. 131-142.

² Rábavölgyi (2006): 113-147.

A 18. század elején a kamarai adminisztráció tevékenysége nehezítette az etnikailag és vallásilag heterogén, szerény lakosságszámú település lehetőségeit. Időszakunk a stabilitás feltételeit hozta el, a gróf Batthyány család földesurasága megteremtette az új funkció, szerepkör betöltését. A város központi, a környezetére is meghatározó ereje, továbbá a természeti és geostratégiai háttér együttesen járult ahhoz, hogy a mezőgazdaságra támaszkodva a kereskedelmi funkció folyamatos megerősödése/megerősítése bontakozzon ki.

A Kanizsára érkező 18. századi utazók leírásai, valamint a statisztikusok³ összegzései tájékoztatnak a korabeli mezőváros szerkezetéről, utcáiról, házairól, az ott élők szakásairól, etnikai összetételéről. Néhány épület, közintézmény kivételével a település inkább falusias, semmint kisvárosi vonásokat mutatott. A „kiváltságolt város” fekvése azonban rendkívül kedvező volt, olyan hadi, posta- és kereskedelmi útvonalak találkozási pontját jelentette, ahol megteremtődhetek a feltételek egy sokoldalú piacközpont kialakulásához. Itt futottak össze ugyanis az Eszéket és Pécsset Pozsonnyal és Béccsel, a Pestet Zágrábbal és Trieszttel

---

³ Korabinszky (1786): 277-288.; Vályi (1796-1799): II. kötet 275.

összekötő katonai, kereskedelmi útvonalak. Kanizsáról könnyen elérhető volt Alsólendva, Graz, Csáktornya, Varasd, Zalaegerszeg, Keszthely és Tapolca.

I. A Lasletti háztartástípusok

A háztartás- és családszerkezet-kutatás iránt a honi történettudomány az 1950-60-as években kezdett intenzívebben érdeklődni,⁴ majd az 1970-es évektől újabb eredmények születtek.⁵ Korábban már a néprajz és a szociológia is vizsgálta ezt a problémakört. Peter Laslett az 1970-es évek elején bizonyította, hogy a korábban feltételezett patriarkális családmodell nem volt jellemző Nyugat- és Északnyugat-Európára a 17-19. században.⁶ A háztartás-tipológiáját átvettük, amely az alábbi típusokat különbözteti meg:⁷

1. Egyedül élő személyek (solitaries)

1.1. Özvegy férfi vagy özvegy nő

---

⁴ Veress (1958), Makkai (1961), Taba (1961-1962), Kosáry (1963), Tamásy (1963), Dányi (1963-1964), Zimányi (1968), Szakály (1970)

⁵ Dávid (1973), Andorka (1975; 1977), Bárth (1975), Faragó (1977), Bencsik (1977), Dányi (1977), Nagy (1978)

⁶ Laslett (1972): 623.

⁷ Andorka-Faragó (1984): 404-405.

- 1.2. Nőtlen férfi vagy hajadon nő
2. Nem-család háztartások (no family). (Például együtt lakó testvérek vagy más együtt lakó rokonok, akik nem alkotnak családmagot.)
3. Egyszerű családos háztartások (simple family households), amelyekben csak egy családmag tagjai élnek.
  - 3.1. Házaspár gyermek nélkül
  - 3.2. Házaspár nem házas gyermekkel
  - 3.3. Özveggy férfi nem házas gyermekkel
  - 3.4. Özveggy nő nem házas gyermekkel
4. Kiterjesztett családos háztartás (extended family households), amelyben egy családmagon kívül felmenő, lemenő vagy oldalági rokon is él, aki azonban nem tartozik egy másik családmaghoz.
  - 4.1. Fölfelé kiterjesztett családos háztartás (ahol a családmaghoz nem tartozó rokon a házaspárnak felmenője, például özveggy anyja).
  - 4.2. Lefelé kiterjesztett családos háztartás (ahol a családmaghoz nem tartozó rokon a házaspárnak lemenő rokona, például unokája, ha az unokának legalább egyik szülője nem él a háztartásban).

4.3. Oldalirányban kiterjesztett családos háztartás (ahol a családmaghoz nem tartozó rokon a házaspárnak, legtöbbször nem házas testvére).

4.4. A 4.1.-4.3. típusok kombinációi (ahol például a családmagon kívül a férjnek özvegy édesanyja és a feleségnek hajadon testvére él).

5. Többcsaládos háztartás (multiple family households), amelyben több családmag él.

5.1. Másodlagos család(ok) fölfelé (ahol a második, esetleg többedik családmagok az elsőként említett és ezért háztartásfőnek tekintett családmag házaspárjának felmenői).

5.2. Másodlagos család(ok) lefelé (ahol a második és többedik családmagok az első házaspár lemenői, legtöbbször a szülő családnak házas gyermekei).

5.3. Több családmag egy szinten (azonos nemzedékhez tartozó családmagok, legtöbbször együtt élő házas testvérek, ha a szülő-házaspár nem él a háztartásban).

5.4. Egyéb többcsaládos háztartások.

6. Besorolhatatlan háztartások (indeterminate), ezek többnyire olyan többcsaládos háztartások, amelyeknél nem tudjuk megállapítani az egyes családmagok egymáshoz való viszonyát).

A kutatások további két altípus alkalmazását tették szükségessé az 5.2. típuson belül:⁸ a „törzscsalád” (ahol a házas szülők egyetlen házas gyermekükkel élnek együtt) és a „nagycsalád” vagy „patriarkális család” (ahol a házas szülők több házas gyermekükkel élnek együtt). Előbbire példát csak feltételezés alapján találtunk (az anyakönyvi háttér hiánya miatt), míg utóbbira visszatérünk. A házatlan zsellérek és a lakásadó gazdák kapcsolatrendszerét nem tudjuk egyértelműen feltérképezni, így az összeírásokban alkalmazott egy háztartásnak tekintjük az ilyen eseteket. A háztartások átlagos nagyságát kicsinek becsülték (4-4,5 fő). Ugyanakkor a 19. században Oroszország területén nagyobb és bonyolultabb összetételű háztartásokat találtak (8-10 fő).⁹

A II. József-féle népszámlálás kínált lehetőséget arra, hogy a szakma¹⁰ összevesse a nemzetközi eredményeket az itthoniakkal, ugyanis ez az egész országra kiterjedt, illetve egységes fogalomrendszert használt. Természetesen a 18. század közepétől rendelkezésre állnak népesség-összeírások

---

⁸ Andorka-Faragó (1984): 404-405.

⁹ Czap (1977)

¹⁰ Tamásy (1963), Faragó (1977), Dányi (1977)

is, de ezek inkább csak az egyházmegyék területén belül biztosíthatják az összevetést.

A forrást a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban őrzik,¹¹ s anyagát négy kötetben Ördög Ferenc tette közzé.¹² A továbbiakban a kiskanizsai, majd a nagykanizsai viszonyokat elemezzük – a népességszám, a háztartások és típusaik, illetőleg az azokban élők létszáma, valamint a családok száma tekintetében. Kísérletet teszünk az életkor megállapítására, a házasságkötés, az első gyermek megszületésének idejére, valamint a házaspárok közötti korkülönbség vizsgálatára. Mindez vonatkozik az 1748-1750., 1757. és 1771. évi összeírásra is. Majd a közel negyed évszázadnyi időintervallum változásait értékeljük. Legvégül a józsefi összeírás adatait elemezzük.

---

¹¹ Archivum Episcopatus Wesprimiensis Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa A 14. 3., 8., 10. (l. később Conscriptio Animarum)

¹² Ördög (1991-1993): I-IV. kötet

II. Kiskanizsa háztartás- és családszerkezete (1748-1771)

A családi viszonyokról nehéz értékelést készíteni, hiszen csak a háztartásfő/családfő teljes nevét tüntették fel, a családtagoknak csak a keresztnévét rögzítették. E szerint Kiskanizsán 913 lelket vettek fel a „lapokra”, akik 158 háztartásban éltek. Egy háztartáshoz mintegy hat fő (5,8) tartozott. Igaz, hogy az egy háztartásban élő családok közötti kapcsolatrendszer nem áll módunkban rekonstruálni, így az étkezési viszonyokat sem. Azaz nem tudjuk biztosan, hogy az érintett közösségek valóban együtt fogyasztották-e el ételleiket, avagy a két-három család külön „koszton” is élt. A háztartások nem egyeztek meg a házakkal, s a telken lehetett több épület is, amely otthonként funkcionált.

Összesen 214 családot számláltunk. Családonként átlagban négy fő van, azaz két felnőtt és két gyermek. A nagy létszámú gyermekes családokra azonban több példát is találtunk. Az 5-6-7 utódot magába foglaló családokra 22 esetet tudunk igazolásként megemlíteni, de ez mindösszesen csak 10%-ban fordult elő. Az ötgyermekes családok 16, a hatgyermekesek öt, míg a hétgyermekesek egy esetben mutathatók ki.

Az adatok alapján a korai házassági modellt jellemző a kiskanizsai közösségre.¹³ A férfiak (136 fő) 78,7%-a 29 éves, míg a nők (163 fő) 78,5%-a 23 éves koráig létesített házasságot. A férfiaknál a leggyakoribb életkor a 25. életév (20,6%), míg a nőknél a 21. (33,1%). A legfiatalabb férj a 19., a legidősebb az 55., míg a legfiatalabb feleség a 15., a legidősebb viszont a 35. életévét töltötte be. A legnagyobb korkülönbség férj és felesége között 24 év volt, a 126. háztartásban Tornyos György (86) és Terézia (62) között.¹⁴

A házasságban élők közötti korkülönbségről 200 eset figyelembevételével elmondható, hogy átlagosan a férjek öt évvel (4,7 év) idősebbek feleségeiknél. Olyan házaspárt nem találtunk, ahol a feleség idősebb férjénél. A házasságok közel egyharmadánál (27%) a korkülönbség négy esztendő, minden ötödiknél azonos korúak, és 17%-nál hat év a korelőny. Egy apró kiegészítés kívánkozik ide: a házasságukban első gyermeküket világra hozó nők életkora az 1750-es évek elején, ahol ez kikövetkeztethető, elérte majdnem a 23 évet (170 eset). (Az érték nem igazolható minden anyára.) Mindenesetre valószínűsíthető – a szakirodalomban

---

¹³ Katus (2008): 50-51. és Faragó (1975): 53.

¹⁴ Conscriptio Animarum A 14. 8. Kiskanizsa 1748-1750. 656.

meghatározott, kb. minden negyedik gyermek éri meg a felnőtt kort –, hogy a nők többsége a 23. évére már akár a második-harmadik terhességén, vetélésén, csecsemőjének elvesztésén is áteshetett. Az első szülésük 18-20 éves korukra tehető. A férj általában öt esztendővel (200 kapcsolat - 4,7 év) idősebb feleségénél, így az első, felnőttkort is megérő gyermek nemzésére 23-26 éves korukban kerülhetett sor. Ez a korabeli országos átlagnak megfelel.¹⁵ Az összeírásban szereplők életkora – figyelembe véve a 18. századi körülményeket – korántsem vehető pontosnak, így a számértékeket nem tekinthetjük egyértelműen biztosnak. A legtöbben 13-an, míg a legkevesebben hárman éltek egy háztartásban. Egyetlen kivétel akadt csak, amelyben egy nő egyedül élt.

A háztartások 71,5%-a 4-7 fős. Ezek közül az ötfős a legtöbb (19,6%), ezt követi a négy- (18,9%), majd a hét- (17%) és végül a hatfős (15,8%). A nagyobb létszámúak (8-13 fő) 17%-ot eredményeznek. Az adatok azt igazolják, hogy a nagycsaládos vagy patriarkális családtípus Kiskanizsán nem vált jellemzővé.

---

¹⁵ Katus (2008): 51.

A háztartások típusait a Mellékletben található, 1. táblázatban tüntettük fel. 1748-1750-ben a háztartások döntő többsége (67,8%) egyszerű családos háztartás. A leggyakoribb típus (55,1%) a házaspár nem házas gyermekkel. Ezt követi az özvegy nő nem házas gyermekkel (10,1%), végül a házaspár gyermek nélkül (1,3%) és az özvegy férfi nem házas gyermekkel (1,3%). Jól látható, hogy a megélhetés terén (itt elsősorban a munkaerőre gondolunk) gondban levő háztartások száma valamivel több, mint 12 %. Így feltételezhetjük, hogy a kiskanizsai közösségben a háztartások döntő többsége megfelelő munkaerő-tartalékkal rendelkezett, s talán ennek tudható be, hogy a szolgák és szolgálók aránya az össznépességhez viszonyítva alacsony, 6,7% (28 fő szolga és 33 fő szolgáló). A többcsaládos háztartás (18,4%) a másik leggyakoribb Kiskanizsán. A típuson belül az egyéb többcsaládosak a jellemzőek (8,2 %).

A kiskanizsai háztartások közül emeljünk ki egy kevésbé általánosat, egy kiterjesztett családos háztartást, amelyben Davidovics András a háztartásfő!¹⁶ Ebben négy férfi és kilenc nő élt. Valószínűsíthető, hogy az együtt élő két család a feleségek révén rokon. Családtagként él együtt a

---

¹⁶ Conscriptio Animarum A 14. 8. Kiskanizsa 1748-1750. 636.

háztartásfővel Vajda Valentin feleségével és három leánygyermekkel. Így a gyermekek száma hét (egy fiú és hat leány). Egy nőtlen szolgát és egy szolgálót tart a háztartásfő. Ez a háztartástípus (többszalados – több családmag egy szinten) nem általános Kiskanizsán (a háztartások 5,1%-a ilyen szerkezetű), a háztartásban élők száma kétszerese az átlagénak.

Most tekintsük meg az 1757. évi lélekösszeírást!¹⁷ Az 1748-1750. évi összeíráshoz képest a felvétel szempontjai valamelyest módosultak. A háztartásfő mellett feltüntették már a házastárs teljes nevét és jelölték a családi állapotukat is, a gyermekeknél viszont csak a keresztnéveket olvashatjuk. A többi adat megegyezik a korábbi összeíráásával. Kiskanizsa népessége 1757-ben 1236 fő. A 18. század közepéhez hasonlítva 35%-os növekedés mutatható ki. A családok száma 301-re gyarapodott, ez 40,6%-os emelkedés. A háztartások száma 207, ez 31%-kal több mint hét évvel korábban. Az egy háztartásban élők száma – egytizedes növekedés mellett – hat fő, míg egy családot továbbra is négyen alkottak. A legkevesebben ketten, a legtöbben pedig 13-an tartoztak egy háztartáshoz.

---

¹⁷ Conscriptio Animarum A 14. 3. Kiskanizsa 1757. 324-348.

A zsellérek aránya a Visitatiohoz viszonyítva kétszeresére emelkedett (10,8%), azaz megduplázódott azoknak a száma, akik nem rendelkeztek saját telekkel, házzal. Néhány esetben erre nem is volt szükség, hiszen ún. fölfelé kiterjesztett családi háztartásról beszélhetünk, amelyben a férj vagy a feleség özvegy édesanyja, illetőleg édesapja élt együtt zselléreként gyermekével és annak családjával (természetesen a telkek hiánya és az öröklési rend mint népeségalkító tényező sem kerülheti el figyelmünket). A szolgák és szolgálók aránya két százalékra csökkent (17 és 8 fő). A harmadára fogyatkozott „szolgáló-személyzet” jelzi a gyermekszámból következő munkaerő szaporodását.

Az 1771. évi conscriptio adatairól megállapíthatjuk, hogy az összeírás felvételi szempontjai népesedéstörténeti értelemben nem változtak, azonban a feleségek teljes nevét itt már közli a forrás.¹⁸ Kiskanizsa népessége 1351 fő. A növekedés 1757-hez képest csak kilencszázalékos, de 1748-1750-hez viszonyítva ez 47,8%-os, rendkívül nagy előrelépés, hiszen mintegy 20 esztendő alatt zajlott le. A népességnövekedés éves üteme – feltételezve az évenkénti

---

¹⁸ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 371-398.

azonos gyarapodást – 1,9% volt. 1748-1750 és 1757 között ugyanez az érték 4,4%!

Kiskanizsán a családok száma 308-ra (2,3%-os növekmény) emelkedett, amely azt jelenti, hogy a családok átlagléttszáma ismét négy főt (4,4) eredményez. A többgyermekes családok (öt gyermek vagy annál több) száma 39-re emelkedett (1748-1750 – 22 család), amely 77%-os növekedést hozott. A legáltalánosabb az öt- (69%) és a hatgyermekes (23%) família, azaz az arányok nem változtak az eltelt mintegy 20 esztendő alatt. A legtöbb gyermeket az özvegyen maradt Polay Márton (50) nevelte.¹⁹ Az idős férfinak négy fia és négy lánya segített a háztartásban. Legidősebb gyermeke húsz-, míg a legfiatalabb hároméves. Érdekesség, hogy két ikerpár gyermeke volt (17 éves fiú-leány és hároméves leány ikerpár). Az összeírásokban hasonló esettel nem találkoztunk. Feleségét talán a fiatalabb ikrek születésekor veszíthette el.

Az általunk vizsgált házasságra lépők (175 férj, 176 feleség) életkora a század közepéhez viszonyítva szerény mértékű csökkenést jelez mindkét házastársra (férj: 27 év; feleség: 21 év). A feleségek életkora a házasságkötéskor

---

¹⁹ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 385.

éppen egy esztendővel kevesebb. Mindezek ellenére a házassági modell nem változott. A férfiak majdnem 72%-a kimondja a boldogító igent 30 éves kora előtt, míg a nők 71%-a öltözik fehérbe a 24. születésnapját megelőzően. A férfiaknál 20 éves kor alatt szinte alig volt példa a házasságra a 18. század közepén összeírt népességnél, 1771-re azonban 14,9 százalékuk már családalapítónak számított. Tehát 1771-re a férfiak egyre korábban nősültek. A nőknél a 15-19 év közöttiek aránya növekedett (kb. 40%), a 20-24 év közöttieké 62%-kal csökkent, így első, házasságban született gyermekük érkezésére is korábban kerülhetett sor, tovább csökkentve az anya-gyermek korkülönbséget. Mindezeknek megfelelően a feleségek első házasságbeli gyermekeiknek 1748-1750-hez viszonyítva átlagosan hat hónappal korábban adtak életet – 218 eset vizsgálatának eredményeként (22,4 év).

Az 1750-es évek végére a népességszám növekedése lelassult, a halálozások száma meghaladta a születéseket. Ez jó példa a közösség gyors reakciójára és a társadalom önszabályozó erejére, amelyben a halálozások számának drasztikus emelkedésére, az egyensúlyi állapotra törekvő válasz érkezett. A családok törekvése megvilágítható a halálozások 0-4 éves korosztályra vonatkozó adataival,

ugyanis a 18. század '70-es éveitől az ötödik életévüket meg nem ért gyermekek aránya 33-44% közötti.

A házastársak között a korkülönbség jelentősen növekedett a férjek javára (226 eset), az érték 7,65 év (161,7%). A leggyakoribb a tíz esztendő (15,5%), az esetek 13,7%-ában a házastársak azonos évben születtek, míg az ötéves korkülönbség 10,2%-ukra jellemző. A házastársak közötti legnagyobb korkülönbség a férj javára kerekén fél évszázad.²⁰ Odler Jakab (80) és felesége, Takács Mária (30) öt gyermekről kellett, hogy gondoskodjon. Az összeírás gyermekként jelöli a háztartásban élő fiatalokat, de nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az idős Odler unokáiról van szó – életkoruk alapján vélhetjük ezt a feltételezést: István (27), Ferenc (22) –, s a fiatal arának a kisebb gyermekek/unokák [esetleg a legfiatalabb, Julianna (1)] ellátása mellett a hajlott korú férj gondozása is a tevékenységi körébe tartozott. Az összeírás tartalmaz olyan házasságokat, amelyekben a feleségek idősebbek, átlagban hat esztendővel (5,9 év). A jelenség nem általános, ugyanis 20 ilyen házaspár élt együtt. A legkisebb korkülönbség egy, míg a legnagyobb 15 év volt. Az öt- és tízévi különbség a legáltalánosabb (45%). A korai

---

²⁰ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 397.

megözvegyülés lehetett az új kapcsolatfelvétel oka az esetek több mint felében.

A zsellérek száma visszaesett a század közepi mérés értékére (15 férfi; 33 nő), 3,5%-ra, gyermekeik nemek szerinti megoszlása 18 fiú és tíz leány. A szolgák és a szolgálók száma (16 fő; 11 fő) nem vált meghatározóbbá az előző felvételhez képest, alig két százalék.

A háztartások száma 247 (19%-os emelkedés), így a korábbiakhoz hasonlóan egy háztartásra kerekítve hat fő jut ezúttal is, legtöbbször 15-en, a legkevesebben viszont ketten kerültek összeírásra. Az egy háztartásban élők száma 1748-1750-től 1771-re 6%-kal kisebb értéket mutat (5,8-ról 5,5 főre), tehát nem beszélhetünk nagyságrendnyi módosulásról. Ez jelzés azonban arra vonatkozóan, hogy a 18. század közepi demográfiai változások intenzitása már nem olyan mértékű, mint 1748-1757 között, és a háztartások szerkezetében nem történt meghatározó arányú változás.

Az öttagú háztartások a leggyakoribbak (21,5%), magas az arány a négy (20,7%), hat (15,8%), hét (14,2%) főt magába foglaló „Familia Domestica”-kban. 1771-re a nagyobbak (9-11 fős) részaránya csökkent (5,6%), a 4-5 fős háztartások váltak meghatározóvá (41,7%). Visszaállt a század közepi

arányrendszer – megszüntetve az 1757. évi hatfős dominanciát (akkor minden negyedik háztartás volt ilyen).

A háztartástípusokról a már említett 1. táblázat nyújt segítséget. Egyedül élő személyekről, nem-családos háztartásokról a 247 háztartás között nincs tudomásunk. A domináns típus az egyszerű családos (71,6%). Ebből a szignifikáns a házaspár nem házas gyermekkel kategória (58,7%), ugyanakkor magas az özvegy nők nem házas gyermekkel együttélése. A kiterjesztett, illetve a többcsaládos háztartások részaránya csökkent (20,2%). Valószínűsíthető, hogy a 89 háztartás-növekmény biztosította a népességszám emelkedéséből fakadó elhelyezési problémát, figyelembe véve azt, hogy a telkek kialakítása sem történhetett tetszőleges módon.

Az összeírásból vizsgáljunk meg szintén két háztartást! Előbbi a legnépesebb, míg utóbbi a legkisebbek egyike. Farkas József kiterjesztett családos háztartásában 15-en éltek.²¹ A nemek aránya ez esetben is – hasonlóan az 1748-1750-es „legnépesebb” háztartáshoz – nőtöbbséget mutat. A háztartásfőnek hét (két fiú és öt leány), míg testvérének, Farkas Mihálynak négy gyermeke (egy fiú és három leány)

---

²¹ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 386.

volt. Farkas József nem alkalmazott szolgát, szolgálót. A feladatellátásban a lányokra, asszonyokra jelentős szerep hárult, hiszen a fiúk még nem érték el azt a kort, hogy a gazdálkodásból részt vállaljanak. A háztartás kiváló példája a több családmag egy szinten típusra. Tomássics András (66) és felesége, Knausz Mária (50) éltek egyszerű családos háztartásban.²² Fiúgyermekük, György (29) neve a nagykanizsai felvételen szerepel zsellérként a 304. háztartásban feleségével együtt.²³ A törzscsalád-típus nem alakult ki, amelynek többféle oka lehetett. A kiskanizsai földterület nem nyújtott biztos jövedelmet négy embernek. A fiú megélhetést keresett a másik városrészben (kézművesség, fuvarozás), amelyből tudta támogatni idősödő szüleit. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a fiatalok – a nagy korkülönbség miatt – nem tudtak/akartak alkalmazkodni az idősebbekhez, ezért választották a nehezebb körülményeket egy szabadabb életformáért.

---

²² Ugyanott 395.

²³ Ugyanott Nagykanizsa 355.

Véletlenszerűen kiválasztottunk 23 „gazda” háztartást, amelyek család- és háztartásszerkezetét vizsgáljuk.²⁴

A családok száma 23, s egy családra mintegy öt fő (5,3%) jut. Közülük kettőben is hat gyermeket írtak össze, az egyik a 2. háztartásban²⁵ Hergyávecz Tamás (60) „gyermekserege”, a másik pedig a 168.-ban²⁶ Godina Györgyé (35). Az utóbbi felesége Odler Katalin (35), aki a fentebb említett Odler Jakab unokája lehet. Egyetlen fiútestvére Odler György (38), aki a 89. háztartásban él.²⁷ A leánytestvéreknél egy érdekességre bukkantunk. Odler Catharinának az összeírásban két teljesen azonos nevű Odler Mária [mindkettő (35)] ikertestvére került felvételre (77. és 79. háztartás).²⁸ A példa nem egyedi, ugyanis a 84., a 86. és a 238. háztartásban a Tőkőly Katalin (30)²⁹ név hasonlóan fordul elő. Ha csak a két Mária esetében névelírásról van szó, akkor az egyetlen hármas iker nyomára bukkantunk, ha nem, akkor két Odler-ág volt Kiskanizsán, de ennek felmenőire nem utalnak az összeírás feljegyzői. A

---

²⁴ A háztartások kiválasztásánál azt vettük figyelembe, hogy reprezentálja a leggyakoribb típusokat, így a „véletlenszerűség” nem teljesen állja meg helyét.

²⁵ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 371.

²⁶ Ugyanott 389.

²⁷ Ugyanott 379.

²⁸ Ugyanott 378.

²⁹ Ugyanott 379. és 397.

házastársak között átlagosan kilenc év (9,1) a férfiek javára a korkülönbség. Nincs a kiválasztott családokban olyan eset, ahol a feleség az idősebb. A férfiak 25, míg a nők 22 éves korukban kötöttek házasságot (korai vagy „keleti” házassági modell). A gazdák családjában a feleségek a 23. életévük betöltése táján szülik meg első, házasságon belüli gyermeküket. A legfiatalabb anyuka 17, a legidősebb 33 éves korában hozta világra gyermekét.

A 23 háztartásban összesen 121-en éltek. Így az átlag 5,5, azaz hatfős háztartásokkal állunk szemben. A legnépesebb nyolc-, míg a legkisebb háztartás kétfős. A háztartástípusok között találtunk egyszerű családost (házaspár gyermek nélkül – 157. és 241. háztartás; özvegy nő nem házas gyermekkel – 242. háztartás)³⁰ és fölfelé kiterjesztett családost (a háztartásfő özvegy nagyapja – 81. háztartás).³¹ A 149. háztartásban egy férfi testvérpár [Málek József (30) és György (24)] élt feleségeikkel, amely a többcsaládos háztartások, több családmag egy szinten típusát jelenti.³² Egy háztartás besorolhatatlan. A többi egyszerű családost (73,9%) – házaspár nem házas gyermek(ek)kel. Ikrek továbbra is

---

³⁰ Ugyanott 387. ,397.

³¹ Ugyanott 379.

³² Ugyanott 386.

voltak! A Godina-ikrek [Ferenc és György (35)] a 167. és 168. háztartásaiban 8-8 főt jegyeztek fel, előbbinek öt, míg utóbbinak hat gyermeke született, s közülük 11 a fiú!³³ Georgiusnak a fent említett Odler Katalin a hitvese. A kiskanizsai gazdák keresztmetszetében szereplő férfiak 25 esztendősen, ugyanakkor a nők a 22. életévük betöltése előtt kötöttek házasságot. A feleségek első, házasságon belüli gyermekszülésére 24 évesen került sor. A férjek mintegy kilenc esztendővel (9,1) idősebbek feleségeiknél. Valamennyi háztartás együttes vizsgálatánál jóval kevesebb volt a különbség, az itt tapasztaltaknak Odler Jakab az „oka”.

Minden harmadik háztartásban írtak össze szolgálókat (két fő), szolgálókat (négy fő), az érték hozzávetőleg háromszorosa a kiskanizsai átlagnak. A házatlan zsellérek száma egy, aki éppen az 1771-es conscriptio egyik legidősebb nője [221. háztartás – Kisvarga Mária (80)].³⁴ A két legidősebb összeírt, egy 99 és egy 100 éves férfi is a kiválasztott gazdák háztartásaiban élt (81. háztartás – Imre Sámuel, illetve 152. háztartás – Gudlin Márton).³⁵

---

³³ Conscriptio Animarum A 14. 10. Kiskanizsa 1771. 388-389.

³⁴ Ugyanott 395.

³⁵ Ugyanott 379. és 387.

III. Nagykanizsa háztartás- és családszerkezete (1748-1771)

Vizsgáljuk meg és hasonlítsuk össze a Nagykanizsára vonatkozó összeírások adatait (1748-1771) a kiskanizsai mutatókkal – a vizsgálati szempontok változatlansága mellett! Az 1748-1750. évi *Visitatio* Nagykanizsán 1898 „lelket” számlált, akik 330 háztartásban és 434 családban éltek. A nagykanizsai közösség több mint kétszerese a nyugatabbi városrésznek. Kérdésünk az, hogy a nagy számbeli eltérések valóban más, egymástól jelentősen eltérő szerkezetet takarnak-e.

Átlagban családonként – Kiskanizsához hasonlóan – négy fő (4,4) adódik, tehát két felnőtt és két gyermek. Az 5-6-7 utódot magába foglaló családokra ugyanúgy 22 esetet tudunk igazolásként felsorolni, de ez mindösszesen csak 5%-a a családok számának. Az ötgyermekes családok 18, a hatgyermekesek kettő, míg a nyolc- és tízgyermekesek egy-egy esetben mutathatók ki. Utóbbi famíliában (95. háztartás) a férj Pavics István (62), a feleség Barbara (49).³⁶ A legidősebb gyermekként feltüntetett Sándor (26) nőtlen, míg a

---

³⁶ *Conscriptio Animarum Kanizsa A.14. 8. Nagykanizsa 1748-1750. 548.*

legfiatalabb Marianna (1). Úgy véljük – ha nem is zárhatjuk ki teljesen a 48 évesen szülés lehetőségét –, inkább unokáról lehet szó. Az apasági problémát nem is érintettük. A tízévesnél fiatalabb gyermekek (három fiú és három lány) unokák lehetnek, a szüleik elhaláloztak – bár sem epidemológiai, sem pedig háborús okokat nem fedeztünk fel, s a nagyszülők vették magukhoz a gondoskodásra szoruló gyermekeket. Nagykanizsán sokkal kisebb arányban találtunk öt- vagy annál többgyermekes családokat. A házassági modell a számok tükrében a korai vagy keleti típus jegyeit hordozza. A férfiak (289 fő) 83,7%-a a 26., míg a nők (334 fő) 67%-a a 21. életévük betöltését követően kötött házasságot. A nyugati településrészen a férfiak korábban, a nők azonban később járultak az oltár elé. Kiskanizsán előbb nyílt lehetőség a saját otthon megteremtésére (nem általános, hogy a szülők ugyanazon háztartásban élnek, például a legidősebb fiúgyermek családjával); a másik, nagyobb lélekszámú közösség a művelésre alkalmas területek (uradalmi területnövelési szándék) kialakításában kevesebb lehetőséggel rendelkezett. A férfiaknál a leggyakoribb életkor a 25 év (18%), a nőknél a 19 év (23,%). A legfiatalabb férj 15, a legkorosabb 47, míg a legfiatalabb feleség 12, a legidősebb

32 esztendőskorában esküdött örök hűséget. A férfiak átlagosan öt évvel (4,9) voltak idősebbek nejeiknél – 389 eset alapján. 1748-1750-ben Nagykanizsán sem volt olyan házaspár, akik közül a feleség idősebb lett volna. A frigyek 21,9%-ában négy, 20,4%-ában hat esztendő a különbség. A korazonosság kevésbé domináns a kiskanizsai példával összevetve (12,5%). A házasságon belüli anyasági kor – még a kiskanizsai 1771-es adatot is megelőzve – 22,3 év (341 eset). A leggyakoribb a 20. (22,3%) és 22. (19,4%) életév. A 24. életévüket betöltők aránya is magas (10%). A legnagyobb korkülönbség férj és felesége között 20 esztendő volt, a 276. háztartásban Trenczli János (68) és neje, Marianna (48) között.³⁷

A háztartások típusait a Mellékletben található, 2. táblázatban tüntettük fel. Egy háztartásban mintegy hat fő (5,75 fő) élt, amely három-négy gyermeket jelent. Egyedül élő személyeket, illetve nem-család háztartásokat nem vittek fel az összeírók a lapokra. Az egyszerű családos háztartások a leggyakoribbak (49,9%), ugyanakkor Kiskanizsán közel 18%-kal magasabb az erre a típusra jellemző adat. A típuson belül a házaspár nem házas gyermekkel (134 eset) a domináns. A

---

³⁷ Conscriptio Animarum A 14. 8. Nagykanizsa 1748-1750. 605.

házaspár gyermek nélkül kategória sokkal szignifikánsabb (14 eset – 4,2%), mint a Principális nyugati oldalán. Valószínűsíthető, hogy a jövedelmük magasabb volt, így nem kényszerültek gyermekeikkel vagy unokáikkal közös háztartásba. Az özvegyen nem házas gyermekkel együtt élők aránya (5,1%) több mint fele a kiskanizsainak (11,4%), amely csaknem azonos özvegyarány mellett (a népességszám 4,5%, illetve 4,4%-a) a keleti településrészen a pártalálási esélylehetőségeket növeli. Nagykanizsán kiemelkedően magas a besorolhatatlan háztartások száma (96 eset – 29,1%). Az összeírás jellegéből fakad ez a tény, hiszen a vezetéknevek hiányában nehéz azonosítani akár a családtag, akár a velük együtt élő szellemcsaládok rokoni fokát. A kiterjesztett családos háztartások (13,3%) közül a legmeghatározóbb az oldal irányban kiterjesztett (11,5%), amely a nem házas testvérek gyakori együttélését, közös gazdálkodását mutatja. A többcsaládos háztartások aránya a legkisebb (7,5%), amely az önállósodás gazdasági feltételeinek meglétét igazolja.

A 18. századi városbírák háztartásairól is alkothatunk képet, akik közül négynek az adatait tartalmazza a lélekösszeírás. Az első Schrem (Skrem) János, aki 1747-ben,

valamint 1756-ban is betöltötte a fontos városi funkciót.³⁸ Az ő háztartását nyolcadikként vették fel. Ekkor 36 éves volt, s feleségével [Krisztina (30)] és három gyermekével élt együtt. A háztartásához tartozott két fő „segédszemélyzet”, egy szolgáló és egy szolgáló. A háztartás a leggyakoribb típusba tartozott (házaspár nem házas gyermekkel).³⁹ Wagner (Vagner) György (38) [városbíró 1753, 1761] feleségével [Katalin (29)], valamint két gyermekével élt az ötvenedik háztartásban.⁴⁰ Két szolgát és egy szolgálót alkalmazott a teendők ellátásához. A háztartás típusa megegyezik Schremével. Az 55.-ben Suttor (Sutor) János (42) egykori városbíró (1742) családi környezetét ismerhetjük meg.⁴¹ Az oldalirányban kiterjesztett családos háztartást a feleség [Anna (39)], két gyermek, egy szolgáló és a házastársak valamelyikének özvegy húga alkotja. S végül ismét egy volt bíró háztartását írjuk le. Szentgotthárdi (Sz [ent] Gothárdi) Gábor (50) özvegyen élt fiával az egyszerű háztartások egyikében (303).⁴²

---

³⁸ Kaposi (2006a): 21. A bíróról bővebben: Kaposi (2006b): 74-75.

³⁹ Conscriptio Animarum A 14. 8. Nagykanizsa 1748-1750. 520.

⁴⁰ Ugyanott 532-533.

⁴¹ Ugyanott 534-535.

⁴² Ugyanott 613.

A háztartásonkénti szolgálószemélyzet aránya – a 18. század közepén Nagykanizsán – azt mutatja, hogy négy háztartás közül háromban alkalmazták őket a feladatok ellátásához, és ez a jövedelmezőségi viszonyokat erősebbnek tünteti fel, mint Kiskanizsán.

Az 1757. évi összeírás alapján Nagykanizsán 2336 lélek élt – 395 háztartásban (ez mintegy 20%-os növekedés 1748-1750-hez viszonyítva).⁴³ Az egy háztartásban élők száma (5,9 fő) emelkedést mutat a század közepén mérteket figyelembe véve. Kiskanizsához hasonlóan az egy családra jutó közösség létszáma csökkent (3,8). A két ellentétes irányú tendencia magyarázata a zsellérek számának jelentős arányú emelkedésében (14,9%) rejlik, ugyanis a telekosztódás felgyorsulása párhuzamos a népesség növekedésével. A zsellérférfiak száma két és félszeresére ugrott. Ennek következtében lecsökkent a szolgálószemélyzet igénybevételi kényszere (6,5%). Természetesen ez a megoldás csak olyan körülmények között képzelhető el, amikor a telek vagy a telken található épületek lehetőséget nyújtanak a zsellércsalád befogadására. Gazdasági megfontolás is állhat a folyamat

---

⁴³ Conscriptio Animarum A 14. 3. Nagykanizsa 1757. 273-324.

mögött, ugyanis a zsellérekkel való együttélés több „bevétellel” járt együtt, mint a szolgálószemélyzet ellátása.

A háztartások között három olyan szerepelt, amelyben egy-egy özvegyasszony élt (Melléklet - 2. táblázat). Nem-család háztartást ezúttal sem találtunk az összeírásban. Az egyszerű családos háztartások a dominánsak (50,7%), amelyek között a házaspár nem házas gyermekkel típusra 161 esetet (40,8%) rögzítettünk. A besorolhatatlan háztartások magas aránya megmaradt a 18. század közepéhez hasonlóan (34,4%). A többcsaládos háztartások, különösen a másodlagos családok fel- és lefelé típusa jelzi a gazdasági kihívásokra adott társadalmi válaszlehetőségek egyikét. Az előző felvételnél oly gyakori oldalirányban kiterjesztett családi háztartások háttérbe szorultak (1,3%). Ez önmagában szolgáltatva egy másik lehetőség megvalósítását, idegen családok befogadását, amelyre fent már utaltunk.

Az 1771. évi lélekösszeírás vizsgálatát kezdjük a családokéval!⁴⁴ A lélekszám (2,8%), a családok száma is 14 év alatt csak szerény mértékben növekedett (632 – 3,9%). Az egy családra jutó népesség száma stagnált (3,8 fő). Elmondhatjuk, hogy népességnövekedési hullám tetőzött az

---

⁴⁴ Conscriptio Animarum A 14. 10. Nagykanizsa 1771. 321-370.

összeírás idején. Nem zárhatjuk ki, hogy a földesúrváltások megszűnte hozzájárult a „belső élet” stabilizációjához, amely kihatással volt a populáció demográfiai változásaira. A családokon belüli gyermekszám lecsökkent kettő alá (1,6 fő). Feltételezésünk, miszerint a többgyermekes (5, 6, 7, stb.) családok száma a fenti mutatók alapján nem lehet magas, beigazolódott a családok áttekintése után. Mindösszesen 11-ben rögzítették öt és csak háromban hat gyermek keresztnevét. A legnépesebb „gyermekszereg” a 285., a 411., illetve a 445. háztartásban élt: Porosznyák György⁴⁵ (49), Simonkovics János⁴⁶ (40) és Forintos (Forintos) Gábor⁴⁷ (48) családjában. Utóbbi Forintos Gábor urasági ispán, akinek a legnépesebb háztartása volt.⁴⁸ Külön szakácsot és szakácsnőt alkalmaztak a 18 fő étkeztetéséhez. Három szolga és négy szolgáló serénykedett nap mint nap a házi teendők ellátásában, amely nagyfokú szervezettséget igényelt. Emberségéről tanúskodik az a tény, hogy Szerpák Ferenc (14) árvát (orphanus) háztartásába fogadta. Kiterjedt háztartása valószínűleg nem feltétlenül igényelte a gyermek

---

⁴⁵ Ugyanott 285-286.

⁴⁶ Ugyanott 365-366.

⁴⁷ Ugyanott 369-370.

⁴⁸ Kaposi (2006): 77.

munkaerejének „kihasználását”, bár tudjuk, hogy a mezőváros támogatta a szerencsétlen sorsú gyermekek elhelyezését családoknál.

Nagykanizsát a továbbiakban is a korai vagy keleti típusú házassági modell jellemezte. A férfiak 246 esetét vizsgálva 26 (25,6), a nők 295 esetét figyelembe véve 23 (22,8) éves korukban alapítottak családot. A több mint húsz esztendő csökkentette a házasságkötés életkorát az „erősebbik” nemnél, a „szebbik”-nél azonban majdnem két évvel emelkedett a házasságra lépés életkora. Ennek ellentmond az első, házasságban született gyermekek világra hozási életkorátlag, amely csökkenő tendenciát mutatva 22 éves kor alá került (324 eset). Magyarázat lehet a problémára többek között az is, hogy a feleségek 33,6%-a 20 éves kora előtt szülte meg első gyermekét. 1748-1750-ben ugyanez az arány 15,8%, és a 18-19 évesen szülő nők adták az arány több mint 90%-át. 1771-ben viszont már 14-15 évesen is szültek, s a 17 évesen szülők a 324 eset több mint nyolc 8%-át tették ki. A legmagasabb arányban azok szültek, akik betöltötték a huszadik életévüket. A nők többsége (50,9%) 20-25 éves korában nézett anyai örömök elé.

A férjek – 405 alkalmat tekintve – 7,77 évvel idősebbek partnerüknél. Ennek ellenére a korazonosság a leggyakoribb (14,3%), majd az öt- (13,9%) és tízéves (10,4%) korkülönbség. 1748-1750-ben még nem, de az 1770-es évek elején már bőven akadt példa (76 eset) arra, hogy a feleség idősebb férjüránál, átlagban hét (7,1) esztendővel. A leggyakoribb korkülönbségek az öt (23,7%), az egy (15,8%) és a tíz (13,2%) év. A legszélsőségesebb érték 30 év: Horváth Mátyás (40) élt együtt feleségével, Enderics Máriával (70).⁴⁹

A háztartások típusrendszere érdemben nem változott (Melléklet - 2. táblázat), az egyszerű családok háztartások súlya tovább növekedett (59,8%), és valamelyest csökkent a besorolhatatlanok (29,6%) száma. Az 1748-1750-es Visitatioba felvett egykori városbíró, Schrem (Skrem) János (56) háztartását (442. háztartás) az 1771-es összeírás is tartalmazza.⁵⁰ A számokkal újfent gondok lehetnek. A Visitatio és az 1771-es lélekösszeírás között eltelt 23 év. Schrem 36 éves volt az előbbi, 56 éves az utóbbi felvételnél. A bizonytalanság életkorára nézve megmarad. A mostani háztartása kiterjedtebb. Az akkori hétfős háztartás majdnem

---

⁴⁹ Conscriptio Animarum A 14. 10. Nagykanizsa 1771. 364-365.

⁵⁰ Ugyanott 369.

duplájára bővült (13 fő). Feleségével és unokáival élt egy lefelé kiterjesztett családos háztartásban. A szolgál- és segédszemélyzet kilenc főből állt: két szolga, három szolgáló, továbbá két-két inas és segéd.

A 175. háztartáshoz hasonlóval nem találkoztunk az összeírások tanulmányozásakor.⁵¹ Splenger Frigyes (60) és felesége, Milthammer Rozália (50) négy özvegyasszonnyal élt „együtt”, akiket a nevek alapján nem fűztek sem a házaspárhoz, sem pedig egymáshoz rokoni, vérségi szálak. Az ötven évnél idősebb asszonyoknak a házaspár biztosíthatta a legkedvezőbb megélhetési feltételeket. Mráz Regina (55) és Mauerin Terézia (60) családtagjai nem szerepelnek az összeírtak között, valószínűsíthetjük, hogy gyermekeik elköltöztek vagy már nincsenek életben. A másik két név annyira általános (Gáspár, Horváth), hogy nem tettünk kísérletet az esetleges rokonok felkutatására.

A szolgaszemélyzet az össznépeesség 8,7 százalékát alkotta, az arány enyhe emelkedést mutat az 1757. évi összeíráshoz viszonyítva. A zsellérek aránya nem érte el a 10%-ot (9,1%).

A nagykanizsai népeesség egy részének (33 gazdaháztartás) – hasonlóan a kiskanizsai módszerekhez – külön is

---

⁵¹ Conscriptio Animarum A 14. 10. Nagykanizsa 1771. 340.

megvizsgáltuk a család- és háztartásszerkezetét. A háztartások között néhány nem igazán felelt meg az általunk vélt kitételnek, ugyanis gazdaként tüntették fel az 1773-as összeírásban. A családokban – egy kivételével – a férjek az idősebbek, átlagosan 5,6 esztendővel (32 eset). A férfiak 26. (26,4), míg a nők 21. (21,5) életévük betöltése után kötöttek házasságot. A feleségek első, házasságban született gyermeküket 22. születésnapjukat követően hozták világra.

A háztartástípusok alapján elmondhatjuk, hogy a nagykanizsai gazdák harmada egyszerű családos háztartásokban (házaspár nem házas gyermekkel, illetve özvegy nő nem házas gyermekkel) élt. Kiterjesztett családos háztartást (fölfelé kiterjesztett) csak egyet rögzíthettünk. A többcsaládos háztartások is ritkák (9,1%). A leggyakoribbak (54,5%) az olyanok, ahol rokonsági kapcsolatok nem igazolhatóak. Három példát mutatunk ezek közül.

A 6. háztartás élén egy hajadon (coelibá), Slosserin Éva (30) állt.⁵² Két zsellér család élt még vele együtt. Özvegy nő háztartásfőként gyakrabban fordult elő, de hajadon sehol sem! Egyik összeírásban sem szerepelt Slosserin név, így azt feltételezzük, hogy Éva szüleit elvesztette, egyedül nem tudta

---

⁵² Conscriptio Animarum A 14. 10. Nagykanizsa 1771. 322.

fenntartani a háztartást, ezért a háztartási és gazdálkodási feladatok ellátása fejében két családot befogadott.

A kilencfős 256. háztartás élén Szűcs György (30) állt.⁵³ Feleségét, egy kislányát jegyezték fel 1771-ben. Velük együtt élt egy idős özvegyasszony – vélhetően nem rokon –, egy zsellércsalád (háromtagú), valamint egy zsellérnő idősebb házastársával.

A 293. háztartás hattagú, amelynek háztartásfője Mecz Ferenc (20), felesége Vida Katalin (18). Két testvérével [egyikük az ikertestvére, György (20)] és özvegy édesanyjával élt együtt.⁵⁴ Háztartásukhoz tartozott még egy férfi, Gál Márton (52), akiről nem tudjuk, milyen kapcsolat fűzte a Mecz családhoz.

Megvizsgáltuk azt is, mennyi a háztartásfők között az özvegy nő mind 1748-1750-ben, mind 1771-ben. Kiskanizsán a Visitatiók idején 47-48-53 özvegy nőt regisztráltak (ez a népesség mintegy 5%-a), akik közül 17 állt valamelyik háztartás élén. Az átlagéletkorukból (45,6 év) arra következtetünk, hogy férjeik elhalálózásával kerültek azok élére. A társtalálási lehetőségük – a korpiramis adatainak

---

⁵³ Ugyanott 349.

⁵⁴ Ugyanott 353-354.

figyelembevételével – erőteljesen redukálódott. Az idősebb, legidősebb gyermekük már házasságban élt, és önálló háztartásban, testvéreik pedig nem érték el a családalapításhoz kellő kort. A legfiatalabb közülük 36, a legidősebb 70 éves. 1771-re 22-re emelkedett az özvegy nő háztartásfők száma. Az összeírás mindösszesen 53 özvegy nőt rögzített. Arányuk tehát növekedett 1748-1750-hez viszonyítva (36,9%-ról 40,7%-ra), átlagéletkoruk azonban csökkent (43,3 év). A legfiatalabb 26, a legidősebb 60 éves. Két háztartás esetében különösen nehéz helyzetben kellett megállni a helyüket, ugyanis a 142.-ben élő, nem oly régen megözvegyült Farkas Erzsébetnek (40) hat gyermek (a legfiatalabb egyéves, a legidősebb 18 éves) ellátásáról kellett gondoskodnia.⁵⁵ A fiúk még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy a gazdálkodással foglalatoskodjanak, ezért az idősebb leánytestvéreikre hárulhatott a problémák többsége. Legkisebb testvérükkel még édesanyjuknak sok-sok tennivalója akadt. A 228. háztartás különlegessége, hogy özvegy testvérpár élt itt családjával. Kók Erzsébet (35) férje elhalálózása után öt félárvának kellett, hogy biztosítsa a megélhetés legalapvetőbb feltételeit. Ebben legidősebb fia (17) mellett a háztartásukban

---

⁵⁵ Conscriptio Animarum A 14. 10. Nagykanizsa 1771. 336.

élő családtag (23) támogatására számíthatott.⁵⁶ A három fiatalabb gyermekre pedig legidősebb lánya (14) felügyelhetett. A háztartásfő húga (30) is korán özvegységre jutott, de csak egy gyermeke (7) maradt félárván. Ők valószínűleg a férj halála után közvetlenül költöztek a népeesebb családhoz – könnyítve a lelki megpróbáltatások és a feladatözön megosztásán. Nagykanizsán az özvegy nők (79 fő) aránya a populáción belül 4,2%. Az özvegyasszonyok közül 23-at írtak össze mint háztartásfő, és közel harmaduk (29,11%) szerepelt tehát a háztartások élén. Az átlagéletkoruk magasabb, mint a kiskanizsaiaké, értéke 46,21 év. A legfiatalabb 35, a legidősebb 73 éves volt az összeírás idején. A legtöbb gyermekre a 63. háztartásban Takács Katalinnak (50) kellett figyelmet fordítani – öt fiatal (2 fiú és 3 leány) élt vele. Egy szolga segédkezett a terhek elosztásában.⁵⁷ 1771-re növekedett az özvegyasszonyok aránya (5,2%). A 126 közül 47 állt háztartás élén (37,3%), ez magasabb, mint 1748-1750-ben. Ha az átlagéletkorukat – amely jelentős csökkenést mutat a korábbi felvételhez viszonyítva –, 42,9 év és a korpíramis kohorszait összevetjük, nem lepődhetünk meg az

---

⁵⁶ Ugyanott 346.

⁵⁷ Ugyanott 329.

arárnövekedéstől, ugyanis a 40 év feletti özvegyek között nő többség látható, amely rontja a párválasztási esélyeket. A legfiatalabb közülük 25, a legkorosabb 65 esztendő. A nagykanizsai lélekösszeírásokban talákoztunk egy olyan özvegyi háztartással, amelyben a hitvesét elvesztő egyedül élt (1771 – 17. háztartás).⁵⁸

IV. Összegzés

A *Laslett*-féle alap kutatások eredményeihez viszonyítva (Angliában és Észak-Franciaországban 4-4,5 fő/háztartás) magasabb értékeket találtunk Kiskanizsán (átlag 5,8 fő/háztartás), sőt még Nagykanizsán (átlag 5,7 fő/háztartás) is. Ezen értékek viszont még a magyarországi eredményeket (4-5,5 fő/háztartás) is meghaladták; elmaradnak azonban az észti és orosz háztartás nagyságtól (8-10 fő). A számítások azt igazolják, hogy a 18. század közepétől a 19. század elejéig a vizsgált magyar települések (így Kis- és Nagykanizsa is) háztartásainak nagysága és szerkezete az északnyugat-európai és az oroszországi, valamint a délszláv típus között helyezkedett el.

---

⁵⁸ Ugyanott 323.

A háztartás- és családszerkezetet pillanatszerűen vizsgálva Kis- és Nagykanizsa adatai beillenek az országos kutatások eredményesorába. A háztartások tagjainak száma a vizsgált időszakban csökkenő tendenciát mutat, egyre nagyobb teret nyernek a kisebb, 4-5 fős háztartások, csökkennek a nagyobb létszámúak (9-13 fő), az egyes családok átlagos létszáma Kiskánizsán viszont emelkedik (4,3-ről 4,4 főre), ugyanakkor Nagykanizsán csökken (4,4-ről 3,8 főre).

A házatlan zsellérek aránya az 1760-as évekhez képest visszaesik 1771-re, amely viszont a háztartások számának emelkedésében jelentkezik. Az egyszerű családos háztartások mellett a kiterjesztett családosak, valamint a többcsaládosak voltak jellemzőek.

Csak a Nagykanizsára vonatkozó összeírásokban találkozhatunk más felekezeti közösségekkel is. 1748-1750-ben Nagykanizsán a 21 nem katolikus háztartásban 13 család (62 fő) élt. Egy családra átlagosan öt (4,8), míg egy háztartásra csak három fő (2,9) jut. Az utóbbi alacsony érték annak tudható be, hogy nyolc olyan háztartás szerepelt, ahol csak egy személyt írtak össze. A többi esetben „az egy háztartás egy család” állapot volt jellemző. A Kálvin tanait követő háztartásfők száma 11, a családoké nyolc, és ezekből

31 főt jegyeztek fel. Az egy családra jutó személyek száma kerekítve négy fő (3,9), amely alacsonyabb, mint a két kanizsai érték. A reformátusok legnépesebb családja, háztartása Posgai Péteré (313. háztartás). Feleségével és három gyermekével élt egy fedél alatt. Kilenc háztartás a lutheránusoké, amelyekben 30 főt regisztráltak az összeírók. Egy családban hatan éltek, és ez a legmagasabb a felekezetek között. A legnépesebb família a 312. háztartásban élt. Sabján Györgynek és feleségének, Évának két-két fiuk és lányuk volt. A mezővárosba bevándorlókról információt – még ha szűk keresztmetszetűt is – kaphatunk, ugyanis éppen a nem katolikusoknál lejegyezték, hogy melyik településről érkeztek: pl. Berény (kálvinista), Szepetnek (lutheránus), „Fölső Eörs” (kálvinista), Gelse (lutheránus), Csurgó (lutheránus). A nem katolikusoknál nem tüntették fel az életkort, így nem következtethetünk semmiféle rokoni kapcsolatra. Későbbi összeírásokban már nem szerepelnek a keresztyén háztartások, családok. Így tendenciákat nem áll módunkban felvázolni.

A görögkeletiek családszerkezete az első időszakban (1743-1787) – a források tükrében – a keresztyén családmódelhez állt közelebb. A 1780-as évek első felében

15-18 fős, 3-5 családos közösség jelent meg az összeírásokban.⁵⁹ Így egy családban 1-3 gyermeket neveltek. A nem nemes népesség összeírásaiból⁶⁰ csak következtetni tudunk, ugyanis népességszámuk 45-ről 75 főre emelkedett úgy, hogy 1821-ig csökkenést, majd utána növekedést jeleznek az adatok. Becslésünk és Kaposi Zoltán megállapításai alapján a Kanizsán élő görög családok száma 10-15.⁶¹ Az előző időszakhoz viszonyítva módosult a családszerkezetük. A zsidó családokéhoz hasonló, magas gyermekszám (4-5 fő) körvonalazható.

Az 1770-es évekből nem áll rendelkezésre olyan adatbázis, amely a vizsgálati szempontjainknak megfelelne, ugyanis csak az adóösszeírások felvételeiből vonhatunk le következtetéseket⁶² és az adózó családfők számáról tájékozódhatunk. Kiskanizsán 1773 és 1779 között 4,4%-os,

---

⁵⁹ ZML IV.1.H Summarium Conscriptioes Animarum A 1781-1783 in Processus Sedi Kapornak nr.1. Népszámlálási összesítők, illetve ZML Mikrofilmek XV.6. 916/4-6.

⁶⁰ ZML IV.1.H. Zala megye nem nemes népességének összeírása Kapornaki járás. 2. doboz 1805-1846 (1805; 1819-1824; 1827-1828) /hiányzik: 1844 és 1846/

⁶¹ Kaposi (2006d): 257-259.

⁶² Zala Megyei Levéltár Conscriptioes dicales 307. doboz / IV-9b / Fasc. III. Nr. 8. 1773-1779

Nagykanizsán 5,2%-os, a külterületeken élőknél 13,3%-os a növekedés.

Máshol is találtunk utalást ezekre az adatokra, amelyekben körvonalazódik a két településrész közötti különbözőség. Kiskanizsán az 1784-es statisztika alapján az egy házra jutó családok száma alacsonyabb, mint az attól keletre fekvő városrészben azért, mert a korábban elemzett feltételek miatt a településrész „zsúfoltabb”.⁶³ Oka az lehet, hogy Kiskanizsán nem voltak már művelés alá vonható szabad területek, valamint számolni lehet az átköltözés (belső migráció) lehetőségével Nagykanizsára. (Tomássics György példáján is ezt láthattuk.)

A II. József-féle népszámlálás idejére a családok tagjainak száma öt fölé emelkedett, a családoké pedig mintegy 4,5%-kal nőtt Kiskanizsán. A népesség száma azonban intenzívebben emelkedett, mintegy 19,7%-kal. A másik városrészben ugyanezek a mutatók 15,6%, illetve 60%. A 18. század közepén tapasztalt intenzív kiskanizsai népességnövekedés az 1780-as évek végére veszített erejéből, és egyre többen választották lakóhelyül a centrálisabb Nagykanizsát. Nem szükségeltetik magas szintű számmisztika, hogy a társadalom

---

⁶³ Kaposi (2006c): 168.

egy részének döntéseit indokoltnak és megalapozottnak tartjuk. Ez egyben a keleti településrész felértékelődéséhez, dominanciájának kialakulásához vezethet.

Ha a 18. század második felének változásait vizsgáljuk (család, háztartás/ház), akkor a következő megállapításokat tehetjük. Nagykanizsa népességének igen intenzív növekedését a háztartások száma csak szerényebb mértékben követte. Ezek gyarapodási arányát viszont a családok sokasodása múlta felül, azaz egy háztartásra egyre több jutott.

A háztartástípusokat tekintve mindkét településrészen 1748-1750 és 1771 között az egyszerű családos háztartások fokozatosan szorultak háttérbe, s helyükbe a kiterjesztett és a többcsaládos háztartások léptek. Nagykanizsán a besorolhatatlan háztartások nagyobb aránya figyelemre méltó.

Mellékletek

Források

Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár Archivum Parochialis
Wesprimiensis Conscriptio Animarum Districtus Kanizsa A 14. 3., 8., 10.

ZML Conscriptioe dicales 307. doboz / IV – 9 b / Fasc. III. № 8.
1773-1779

ZML IV.1.H Summarium Conscriptioes Animarum A 1781-1783 in
Processus Sedi Kapornak nr.1. Népszámlálási összesítők, illetve ZML
Mikrofilmek XV.6. 916/4-6.

ZML IV.1.H. Zala megye nem nemes népességének összeírása
Kapornaki járás. 2. doboz 1805-1846 (1805; 1819-1824; 1827-1828)
/hiányzik: 1844 és 1846/

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf (1975): Paraszti családszerkezet a XVIII-XIX.
században. *Ethnográfia* 2-3.

Andorka Rudolf (1977): A család és háztartás nagysága és összetétele
1800 körül két dunántúli faluban, Alsónyéken és Kölkeden. *Történeti
Statisztikai Tanulmányok* 3. Budapest

Andorka Rudolf – Faragó Tamás (1984): Az iparosodás előtti (XVIII-
XIX. századi) család- és háztartásszerkezet vizsgálata. *Agrártörténeti
Szemle*, 3-4.

Bárth János (1975): Fajszi népessége a 18. század közepén. *Bács-Kiskun
megye múltjából* 1. Kecskemét

Bencsik János (1977): Csege szabadmenetelű jobbágyfalu
társadalomrajza a XVIII-XIX. század fordulóján. *A Hajdúsági Múzeum
Évkönyve* III. Szerkesztő: Nyakas Miklós

Czap, Peter (1977): Marriage and the peasant joint family in Russia in
the era of serfdom. Előadás, Cambridge

Dányi Dezső – Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás (1784-87). KSH Könyvtára, Budapest

Dányi Dezső (1963-1964): Városi háztartások és családok a 18. század végén. Győr 1787. *Történeti Statisztikai Évkönyv*

Dányi Dezső (1977): Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtti Magyarországon. *Történeti Statisztikai Tanulmányok*

Dávid Zoltán (1973): A családok nagysága és összetétele a veszprémi püspökség területén 1747-1748. *Történeti Statisztikai Kötetek*. KSH Könyvtár, Budapest

Faragó Tamás (1975): Paraszti háztartás és munkaszervezet típusok Magyarországon a 18. század közepén. *Történeti Statisztikai Füzetek* 7. Budapest

Faragó Tamás (1977): Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon 1787-1828. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. KSH Budapest

Kaposi Zoltán (2006a): Kanizsa önkormányzatának működése. In: *Nagykanizsa*. Városi monográfia. II. kötet. Szerkesztette: Lendvai Anna és Rózsa Miklós. Nagykanizsa

Kaposi Zoltán (2006b): Kanizsa történeti helyrajza. In: *Nagykanizsa*. Városi monográfia. II. kötet. Szerkesztette: Lendvai Anna és Rózsa Miklós. Nagykanizsa

Kaposi Zoltán (2006c): Kanizsa mezőgazdasága a feudalizmus utolsó időszakában. In: *Nagykanizsa*. Városi monográfia. II. kötet. Szerkesztette: Lendvai Anna és Rózsa Miklós. Nagykanizsa

Kaposi Zoltán (2006d): Kanizsa kereskedelmének története. In: *Nagykanizsa*. Városi monográfia. II. kötet. Szerkesztette: Lendvai Anna és Rózsa Miklós. Nagykanizsa

Katus László (2008): A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1918. (Jegyzet) Pécs

Kosáry Domokos (1963): A magyar paraszti familia kérdéséhez a 18. század elején. *Agrártörténeti Szemle* 1.

Korabinszky János Mátyás (1786): Geographisches-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Preßburg

Laslett, Peter (szerk.) (1972): Household and family in the past time. Cambridge. Cambridge University Press

Makkai László (1961): A magyar városfejlődés történetének vázlata. [In: *Vidéki városaink*. (Szerk.: Borsos J.)] Budapest

Nagy Lajos (1978): A Baranya megyei Batthyány-uradalom népessége és javai 1701-ben. *Baranyai helytörténettráz*

Ördög Ferenc (1991-1993): Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745-1771.) I-IV. kötet. Budapest-Zalaegerszeg

Rábavölgyi Attila (2006): Kis- és Nagykanizsa demográfiai változásai (1690-1849). In: *Nagykanizsa*. Városi monográfia. II. kötet. Szerkesztette: Lendvai Anna és Rózsa Miklós. Nagykanizsa

Szakály Ferenc (1970): Sziget mezőváros (Somogy megye) lakosságának „connumeratioja” 1551-ben. *Történeti Statisztikai Évkönyv 1967-1968*, Budapest

Taba István (1961-1962): Baranya megye család- és lélekszáma 1696. *Történeti Statisztikai Évkönyv*

Tamásy József (1963): Az 1784-1787. évi első magyarországi népszámlálás család- és háztartásstatisztikai vonatkozásai. *Demográfia* 4.

Thüring Lajos (1935): Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle*

Vályi András (1796-1799): Magyar Országnek leírása. I-III. Buda.

Veress Éva (1958): A jobbágycsalád szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a 17. század közepén. *Történelmi Szemle* 3-4.

Zimányi Vera (1968): A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI-XVII. században. Budapest

1. táblázat

		Háztartástípusok Kiskánizsán 1748-1771					
Háztartástípusok		1748-1750		1757		1771	
			%		%		%
1.	Egyedül élő személyek						
	özvegy	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	nőtlen/hajadon	1	0,6	0	0,0	0	0,0
2.	Nem-család háztartások	0	0,0	0	0,0	0	0,0
3.	Egyszerű családok háztartások						
	Házaspár gyermek nélkül	2	1,3	6	2,9	9	3,6
	Házaspár nem házas gyermekkel	87	55,1	103	49,8	145	58,7
	Özvegy férfi nem házas gyermekkel	2	1,3	0	0,0	8	3,2
	Özvegy nő nem házas gyermekkel	16	10,1	4	1,9	15	6,1
4.	Kiterjesztett családok háztartás						
	Fölfelé k. cs. h.	2	1,3	8	3,9	2	0,8
	Lefelé k. cs. h.	1	0,6	1	0,5	3	1,2
	Oldalirányban k. cs. h.	17	10,8	21	10,1	12	4,9
5.	Többszalados háztartás						
	Másodlagos családok felfelé	0	0,0	5	2,4	4	1,6
	Másodlagos családok lefelé	8	5,1	8	3,9	10	4,0
	Több családmag egyszinten	8	5,1	5	2,4	2	0,8
	Egyéb többszalados háztartások	13	8,2	27	13,0	17	6,9
6.	Besorolhatóan háztartások	1	0,6	19	9,2	20	8,1
		158	100,0	207	100,0	247	100,0

2. táblázat

		Háztartástípusok Nagykanizsán 1748-1771					
Háztartástípusok		1748-1750		1757		1771	
			%		%		%
1.	Egyedül élő személyek						
	özvegy	0	0,0	3	0,8	1	0,2
	nőtlen/hajadon	0	0,0	0	0,0	0	0,0
2.	Nem-család háztartások	0	0,0	0	0,0	0	0,0
3.	Egyszerű családos háztartások						
	Házaspár gyermek nélkül	14	4,2	26	6,6	27	6,0
	Házaspár nem házas gyermekkel	134	40,6	161	40,8	213	47,0
	Özvegy férfi nem házas gyermekkel	2	0,6	1	0,3	7	1,5
	Özvegy nő nem házas gyermekkel	15	4,5	12	3,0	24	5,3
4.	Kiterjesztett családos háztartás						
	Fölfelé k. cs. h.	1	0,3	4	1,0	10	2,2
	Lefelé k. cs. h.	5	1,5	2	0,5	3	0,7
	Oldalirányban k. cs. h.	38	11,5	5	1,3	0	0,0
5.	Többcsaládos háztartás						
	Másodlagos családok felfelé	4	1,2	15	3,8	9	2,0
	Másodlagos családok lefelé	5	1,5	13	3,3	9	2,0
	Több családmag egyszinten	14	4,2	11	2,8	14	3,1
	Egyéb többcsaládos háztartások	2	0,6	6	1,5	2	0,4
6.	Besorolhatatlan háztartások	96	29,1	136	34,4	134	29,6
		330	100,0	395	100,0	453	100,0

ISBN 978 963 89018 1 1

9 789638 901811